

הוכח תוכיח את עמיתך

לא תשנא את אחיך בלבבך הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא: (ויקרא יט ז).¹

מסכת ערכין דף טז עמוד ב

תנו רבנן: "לא תשנא את אחיך בלבבך" (ויקרא יט ז) - יכול לא יכנו, לא יסטרנו, ולא יקללנו? תלמוד לומר: "בלבבך" - שנאה שבלב הכתוב מדבר.² מנין לרואה בחבירו דבר מגונה שחייב להוכיחו? שנאמר: "הוכח תוכיח". הוכיחו ולא קבל, מנין שיחזור ויוכיחנו? תלמוד לומר: "תוכיח" - מכל מקום. יכול אפילו משתנים פניו? תלמוד לומר: "לא תשא עליו חטא".³ תניא, א"ר טרפון: תמה אני אם יש בדור הזה שמקבל תוכחה. אם אמר לו: טול קיסם מבין שיניך, אמר לו: טול קורה מבין עיניך.⁴ אמר רבי אלעזר בן עזריה: תמיהני אם יש בדור הזה שיודע להוכיח. ואמר רבי יוחנן בן נורי: מעיד אני עלי שמים וארץ שהרבה פעמים לקה עקיבא על ידי, שהייתי קובל עליו לפני רבן גמליאל, וכל שכן שהוספתי בו אהבה, לקיים מה שנאמר: "אל תוכח לץ פן ישנאך הוכח לחכם ויאהבך" (משלי ט ח).⁵

בעא מיניה רבי יהודה בריה דר' שמעון: תוכחה לשמה ועונה שלא לשמה, הי מינייהו עדיפא?⁶ אמר ליה: ולא מודית דעונה לשמה עדיפא? דאמר מר: עונה גדולה מכולם.⁷ שלא לשמה נמי עדיפא, דאמר רב יהודה אמר רב: לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות אע"פ שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה.⁸ היכי דמי תוכחה לשמה ועונה שלא לשמה? כי הא דרב הונא וחייא בר רב הוו יתבי קמיה דשמואל, אמר ליה חייא בר רב: חזי מר דקא

¹ הפסוק נחלק לשלושה חלקים: לא תשנא את אחיך, הוכח תוכיח את עמיתך, לא תשא עליו חטא. לפני ואחרי כל המדרשים והפירושים התוחמים וגודרים את מצוות התוכחה (או ההוכחה). נראה שהפסוק עצמו עושה זאת בכך שהוא "עוטף" את "הוכח תוכיח" במגבלות שמעמידות את הציווי הזה בראייה רחבה יותר של מניעת שנאה וחטא. ובפסוק הסמוך אנו קוראים: "לא תקום ולא תטור ... ואהבת לרעך כמוך". בה בעת, מכל אחד מהביטויים "העוטפים" את הוכח תוכיח, מלמדים גם דין לעצמו. ראה למשל לא תשנא שלומדים ממנו פתח לנדרים (משנה נדרים ט ד) ומלא תשנא את אחיך - דין מלבין פני חברו (שנראה להלן). אבל אנו נתמקד הפעם בהוכח תוכיח - מצוות התוכחה עם ובלי עטיפותיה ושכניה.

² השנאה בלב חמורה מהמכה החיצונית. אפשר, בנסיבות מסוימות, לתת מכה פיסית קלה (אולי לא בימינו) וזה נחשב לתוכחה מקובלת, אפילו רצויה (ראה רש"י על לא יסטרנו - כלאחר יד). אבל כל זאת, בגישה חיובית ובונה. אין לערב תוכחה עם שנאה. ראה דרשות ר"י אבן שועיב אחרי מות וקדושים: "ופירש שלא תשנא את אחיך בלבבך. הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא, כלומר לא תכסה שנאתו בלבבך אם יגידו לך עליו שום דבר, אלא הוכיחהו מדוע עשית לי ככה ולא תשא עליו חטא לכסות שנאתו בלבבך".

³ פניו משתנים הוא הלבנת פנים וביוש. ראה רש"י על הפסוק שלנו בפרשה: "ולא תשא עליו חטא - לא תלבין את פניו ברבים".

⁴ ראה מסכת בבא בתרא טו ע"ב (וכן הוא במדרשים על "ויהי בימי שפוט השופטים" שבפתיחת מגילת רות): "ויהי בימי שפוט השופטים - דור ששופט את שופטיו (ושופטיו צריכים להישפט), אומר לו (הדיין): טול קיסם מבין שיניך, אומר לו (אחד מבלי הדין לשופט): טול קורה מבין עיניך". הדיין לא יכול להוכיח את בעלי הדין ולקיים את הדין משום שהוא עצמו נגוע בעושה. וכאן הכוונה דומה, כמו שרש"י מפרש שם בגמרא ערכין: "קיסם - כלומר עוון קטן שבידך, זה יכול לומר לו טול אתה עוון גדול שבידך. הלכך אין יכולין להוכיח שכולן חוטאים". ועל "קורה מבין עיניך" נראה שהוא מכשיר להרמת גבות העיניים ולשיפור הראייה.

⁵ "תנו רבנן" זה הוא הספרא בפרשתנו, קדושים פרשה ב פרק ד: "ולא תשנא את אחיך - יכול לא תקללנו לא תכנו ולא תסטרנו? תלמוד לומר בלבבך. לא אמרתי כי אם בשנאה שבלב. ומנין שאם הוכחתו ארבעה וחמשה פעמים חזור והוכיח, תלמוד לומר הוכיח תוכיח. יכול אפילו את מוכיחו ופניו משתנות? תלמוד לומר: ולא תשא עליו חטא. אמר ר' טרפון: העבודה, אם יש בדור הזה יכול להוכיח. אמר רבי אלעזר בן עזריה: העבודה אם יש בדור הזה יכול לקבל תוכחת. אמר ר"ע: העבודה אם יש בדור הזה יודע היאך מוכיחים. אמר רבי יוחנן בן נורי: מעידני עלי שמים וארץ שיותר מארבעה וחמשה פעמים לקה עקיבא על ידי לפני רבן גמליאל שהייתי קובל לו עליו, וכל כך הייתי יודע שהיה מוסף לי אהבה". סתם המדרש ולא פירש לנו על מה בדיוק קבל ר' יוחנן בן נורי לפני רבן גמליאל שעשה ר"ע שלא כהוגן. ועכ"פ, נראה שר"ע ידע לקבל את התוכחה באהבה ובדור יבנה וחכמה היו מי שיודע לקבל תוכחה (ר"ע), או מי שידע להוכיח (ר' יוחנן בן נורי ושמואל רבן גמליאל), או שניהם. והפסוק במשלי נראה כהנחיה מעשית למצוות התוכחה שבתורה.

⁶ שאלת הגמרא היא: מה עדיף, תוכחה גלויה וישירה בלי הצטעצועיות שמטרתה תיקון אמיתי (תוכחה לשמה, רש"י: לשם שמים), או תוכחה מוגבלת ומתחסדת שמכסה על האמת ופוגעת פחות (עונה שלא לשמה, רש"י: שעושה עצמו עניו שאינו רוצה להוכיחו).

⁷ ראה מסכת כלה רבתי פרק ב הלכה ו: " ... זהירות מביאה לידי זריזות, זריזות לידי נקינות, ונקינות לידי טהרה, וטהרה לידי חסידות, וחסידות לידי ענוה, וענוה גדולה מכולם". ובגמרא עבודה זרה כ ע"ב, מובא העניין בשם ר' פנחס בן יאיר ונחלקו בדבר שם, מי היא המידה הגדולה מכולן. ושיטת ר' יהושע בן לוי שם היא שענוה גדולה מכולן. אמרה זו של פנחס בן יאיר נמצאת גם בירושלמי שבת פרק א הלכה ג, שקלים ג ג וכן בשיר השירים רבה א ט והיא, כידוע, היסוד לספר מסילת ישירים לרמח"ל. ובשיר השירים רבה שם, מצוי גם הביטוי: "מה שעשתה חכמה עטרה לראשה, עשתה ענוה סנדל לעקבה".

⁸ תשובת הגמרא היא, ענוה שלא לשמה, היינו תוכחה חלקית, עדיפה. האם זה משום שאין בדור הזה מי שיודע להוכיח ומי שיודע לקבל תוכחה, היינו מסיבות מעשיות, או שמא זו בחירה אמיתית מסיבות עקרוניות? ראה נימוק הגמרא, המושאל מעולם לימוד התורה וקיום המצוות, שמתוך שלא לשמה יבוא לשמה. מתוך שיוכיח בשפה רפה, יבוא בהדרגה גם ללמוד איך להוכיח כדרך המוכיחים ישירה שאולי אפילו תרבה אהבה שלום ורעות בעולם.

מצער לי, קביל עליה דתו לא מצער ליה. בתר דנפיק, אמר ליה: הכי והכי קא עביד, אמר ליה: אמאי לא אמרת ליה באנפיה? אמר ליה: חס לי דליכסוף זרעיה דרב על ידיא?⁹

עד היכן תוכחה? רב אמר: עד הכאה, ושמואל אמר: עד קללה, ורבי יוחנן אמר: עד נזיפה.¹⁰ כתנאי, רבי אליעזר אומר: עד הכאה, רבי יהושע אומר: עד קללה, בן עזאי אומר: עד נזיפה. אמר רב נחמן בר יצחק, ושלשתן מקרא אחד דרשו: "ויחר אף שאול ביהונתן ויאמר לו בן נעות המרדות" (שמואל א כ ל), וכתוב: "ויטל שאול את החנית עליו להכותו" (שם לג). למאן דאמר עד הכאה, דכתיב: "להכותו"; ולמאן דאמר עד קללה, דכתיב: "לבשותך ולבושת ערות אמך" (שם ל). ולמאן דאמר עד נזיפה, דכתיב: "ויחר אף שאול". ולמאן דאמר נזיפה, הכתיב הכאה וקללה! שאני התם, דאגב חביבותא יתירא דהוה ביה ליהונתן בדוד, מסר נפשיה טפי.¹¹

מסכת בבא מציעא דף לא עמוד א

אמר ליה ההוא מדרבנן לרבא: ואימא "הוכח" - חדא זימנא, "תוכיח" - תרי זמני? - אמר ליה: הוכח - אפילו מאה פעמים משמע, תוכיח - אין לי אלא הרב לתלמיד, תלמיד לרב מנין - תלמוד לומר: "הוכח תוכיח", מכל מקום.¹²

מסכת שבת נד ע"ב - נה ע"א

רב ורבי חנינא ורבי יוחנן ורב חביבא מתנו ... : כל מי שאפשר לְמַחֹת לאנשי ביתו ולא מיחה - נתפס על אנשי ביתו, באנשי עירו - נתפס על אנשי עירו, בכל העולם כולו - נתפס על כל העולם כולו. אמר רב פפא: והני דבי ריש גלותא נתפסו על כולי עלמא. כי הא דאמר רבי חנינא: מאי דכתיב: "ה' במשפט יבוא עם זקני עמו ושריו" (ישעיהו ג יד) אם שרים חטאו - זקנים מה חטאו? אלא, אימא: על זקנים שלא מיחו בשרים ... דאמר רבי אחא ברבי חנינא: מעולם לא יצתה מדה טובה מפי הקב"ה וחזר בה לרעה חוץ מדבר זה, דכתיב: "ויאמר ה' אליו עבור בתוך העיר בתוך ירושלים והתוית תו על מצחות האנשים הנאנחים והנאנקים על כל התועבות הנעשות בתוכה" (יחזקאל ט ד). אמר לו הקב"ה לגבריאל: לך ורשום על מצחן של צדיקים תיו של דיו, שלא ישלטו בהם מלאכי חבלה. ועל מצחם של רשעים תיו של דם, כדי שישלטו בהן מלאכי חבלה. אמרה מדת הדין לפני הקב"ה: ריבונו של עולם, מה נשתנו אלו מאלו? אמר לה: הללו צדיקים גמורים, והללו רשעים גמורים. אמרה לפניו: ריבונו של עולם, היה בידם לְמַחֹת ולא מיחו!¹³ אמר לה: גלוי וידוע לפני, שאם מיחו בהם - לא יקבלו מהם. אמרה לפניו: ריבונו של עולם, אם לפניך גלוי - להם מי גלוי?¹⁴

⁹ רבי חייא בר רב התלונן לפני שמואל, בר הפלוגתא של אביו (כנראה אחרי מותו של רב), שעמיתו רב הונא מצער (מכה) אותו. שמואל גוער ברב הונא וזה מקבל עליו שלא לצער יותר את רבי חייא (שניהם היו תלמידים של שמואל). לאחר שהלך רבי חייא, סיפר רב הונא לשמואל מה עשה רבי חייא שבגלל זה הוא, רב הונא, היכה אותו. וזו כנראה הייתה סיבה מספקת למכות. שואל אותו שמואל: מדוע לא סיפרת זאת בפני רבי חייא (והייתי מבין מדוע הכית אותו)? עונה רב הונא: שלא רצה לבייש את רבי חייא שהוא בנו של רב. זו דוגמה לענוה שלא לשמה. אגב שים לב שדין זה מבוסס על הכלל: מתוך שלא לשמה, בא לשמה, שנאמר מפי תלמיד אחר של רב, רב יהודה. יש לרב, עמיתו של שמואל שלפי השערותנו כבר לא היה אז בין החיים, נוכחות ברורה בהלכה ובסיפור שראינו.

¹⁰ עד כמה צריך המוכיח להרחיק לכת ולקחת על עצמו את הסיכון שייפגע כתוצאה מתוכחתו? עד שינזפו בו, עד שיקללו אותו או עד שאפילו ייפגע פיסית ממכות? התשובה להלן היא מסיפורו של יונתן שלא היסס להוכיח את שאול אביו על רדיפתו את דוד. הגמרא מעצימה מאד את הספרא בו פתחנו (ראה הערה 5). המוכיח צריך גם להכות ולקלל, וגם להיות מוכן לספוג הכאות וקללות! מי שסובר שמספיקה תוכחה עד נזיפה ואין המוכיח צריך להסתכן בקללות או מכות, מדוע הלך יונתן רחוק כל כך, עד שאביו מקללו ומטיל עליו את החנית? התשובה היא שיונתן אהב מאד את דוד והסתכן למענו הרבה מעבר למה שהיה צריך על פי ההלכה. נראה מכל הסיפור הזה שכבר בדורות הרבה לפני ר' יוחנן בן נורי, לא היו מי שידעו להוכיח (יונתן) ולקבל תוכחה (שואל).

¹² הגמרא שם דנה בכפלי לשון דוגמת: "שלח תשלח", "השב תשיבם" וכו' ומביאה גם את כפל הלשון שלנו: "הוכח תוכיח". בכל המקרים, מנסה "ההוא מרבנן" לצמצם את משמעות כפל הלשון: עד פעמיים. ובכולם, עונה לו רבא שכבר מהמילה הראשונה: "הוכח", "השב" ו"שלח" אנו יודעים שהחובה היא ללא גבול - "עד מאה פעמים" (במקרים של החזרת אבידה ושילוח הקן, זו אכן חובה ללא הגבלה. אצלנו יש הגבלה, עד הכאה או עד שאין בתוכחה טעם והיא נופלת על אוזניים ערלות). ומה לומדים, אם כך מהמילה השנייה "תוכיח"? שגם התלמיד מוכיח את הרב, למרות שנצטוונו: " ... ומורא רבך כמורא שמים" (אבות ד רבא), "אבל עושה זאת בדרך כבוד".

¹³ אם נחזור שוב לבית שאול, ראה ויקרא רבה כו ב (פרשת אמור) שאבנר נהרג על שהיה בידו למחות על נוב עיר הכהנים ולא מחה. התביעה כאן להוכחה (תוכחה) היא חזקה מאד: היה בידם למחות ולא מחו! בלי בכלל חשבון אם זה יעזור או לא. אלא שכאן זו תוכחה קצת שונה. כל הסוגיה כאן מתמקדת באחריות ההנהגה: השרים והזקנים. של הזקנים במיוחד. במקרה המסוים שם, אחריות ראשי הגולה וחכמי בבל. ראה שם הסיפור הקשה על התעלמותו של שמואל מאשה שבאה וזעקה בפניו על עוול שנעשה לה ("שתלך לראש הגולה") וכן פנייתו של רבי זירא לרבי סימון שהיו לו קשרים "בחלונות הגבוהים": "אמר ליה רבי זירא לרבי סימון: לוכחינהו מר להני דבי ריש גלותא. אמר ליה: לא מקבלי מינאי. אמר ליה: אף על גב דלא מקבלי - לוכחינהו מר". וגלגול הנושא באיכה רבה ב ג: "ר' הושעיא שלח ואמר לרבי סימון: בשביל שאת שרוי בביתו של קצין, מפני מה אין אתה מוכיחן? א"ל הלואי נהוי מאותן שכתוב בהן הנאנחים והנאנקים. אמר לו: והלא מהן התחילה הפורענות, דכתיב: וְלֹאֵלֶּה אִמְרוּ בְּאָזְנֵי עֲבָרֵי אַחֲרָיו וְהָנוּ אֶל־תַּחַס עֵינֵיכֶם וְאֶל־תַּחַמְלוּ (יחזקאל ט ח)". ובמדרש תהלים (בובר) מזמור יב, בשיבוש מה: "ר' זעירא שלח לר' סימון: אתה סיפק בידך

מסכת עבודה זרה דף ד עמוד א

א"ר אבא בר כהנא: מאי דכתיב: "חלילה לך מעשות כדבר הזה להמית צדיק עם רשע"? אמר אברהם לפני הקדוש ברוך הוא: רבש"ע, חולין הוא מעשות כדבר הזה להמית צדיק עם רשע. ולא? והכתיב: והכרתי ממך צדיק ורשע! בצדיק שאינו גמור. אבל בצדיק גמור לא? והכתיב: וממקדשי תחלו, ותני רב יוסף: אל תקרי ממקדשי אלא ממקודשי, אלו בני אדם שקיימו את התורה מאל"ף ועד תי"ו! התם נמי כיון שהיה בידם למחות ולא מיחו, הוו להו כצדיקים שאינן גמורים.¹⁵

מסכת יבמות דף סה עמוד ב

ואמר רבי אילעא משום ר' אלעזר בר' שמעון: כשם שמצוה על אדם לומר דבר הנשמע,¹⁶ כך מצוה על אדם שלא לומר דבר שאינו נשמע.¹⁷ רבי אבא אומר: חובה, שנאמר: "אל תוכח לך פן ישנאך הוכח לחכם ויאהבך" (משלי ט ח).¹⁸

שכל טוב (בובר) שמות פרק טז

"ויואמר ה' אל משה עד אנה מאנתם" ... אמר הקב"ה למשה: אמור להם לישראל: עד אנה אתם מאנתם - כדי שלא לבייש אותם שיצאו ללקוט בשבת. וכן אתה מוצא ביהושע, שנאמר: חטא ישראל (יהושע ז יא), שלא לבייש את עכן עד שיגמר דינו.¹⁹ וממנו למד שכניה בן יחיאל לעזרא: "אנחנו מעלנו באלהינו ונושב נשים נכריות" (עזרא י ב), ומשכניו למד שמואל הקטן. דאמר לר' שמעון בן גמליאל אני הוא שעליתי שלא ברשות, כדי שלא לבייש אינש אחרינא דנכנס שלא ברשות לעבר השנה.²⁰ ומשמואל הקטן למד ר' מאיר, שכתב גט ונתן לאותה אשה שבאתה לבית מדרשו, ואמרה לו: רבי, אחד מכם קדשני בביאה, כדי שלא לבייש אותו האיש שבא עליה.²¹ וממנו למדו כולם וכתבו ונתנו לה, מכאן שצריכין בני ברית קודש להיזהר איש בכבוד חברו, ושלא להלבין פניו ברבים, ועל זה נאמר: "הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא" (ויקרא יט ז). אף על פי שמלבין פניו ברבים, כל שכן שלא לשום תוכחה, שהוא מפסיד חלקו לעולם הבא.²²

רמב"ם הלכות דעות פרק ו הלכה ז, הלכה ח

למחות, למה אין אתה מוחה? אמר לו: אינן מן הנאנחים ולא מן הנאנקים. אמר לו ר' זעירא: מה נעשה לאותן הנאנחים והנאנקים, לא מהן התחילה מדת הדין? וזה אולי דין מיוחד של אחריות ההנהגה שהוא מעבר למצוות תוכחה הבסיסית. ראה שבכל הסוגיה בשבת שם אין אזכור לפסוק שלנו: "הוכח תוכיח את עמיתך".

¹⁵ לפני שנמשיך במצוות תוכחה או הוכחה, נעשה עוד תחנה במצוות מחאה שהיא, כך נראה, חלק ממצוות "הוכח תוכיח" (ראה ספר החינוך מצווה ריח, פרשת קדושים). הטענה: "היה להם למחות ולא מיחו" מופיעה כאן בהקשר עם טיעוניו של אברהם להצלת סדום, עליהם הרחבנו בדברינו **חלילה לך מעשות כדבר הזה** בפרשת וירא. אם נדלג על הדיון הפנימי בקטע זה, ממנו עולה שיש הוהא מינא בגמרא שצדיקים אכן נפגעים בגין רשעים, השורה התחתונה היא שלקב"ה יש טענה חזקה כנגד טענת אברהם: "חלילה לך ... להמית צדיק עם רשע". הטענה היא שאם היו אלה צדיקים גמורים, היה עליהם למחות כנגד עוולות סדום (רמז לאברהם עצמו?). ראה עוד בגמרא סנהדרין כז ע"ב שעניין "היה בידם למחות ולא מחו" קשור גם לנושא של ערבות הדדית הנלמדת מהפסוק: "וְכָשְׁלוּ אִישׁ בְּאָחִיו" (ויקרא כו לז) וכך אנו מגיעים לנושא משיק לנושא שלנו: **כל ישראל ערבים זה בזה**, עליו הרחבנו בפרשת בחוקותי.

¹⁶ רש"י שם: "לומר דבר הנשמע - דכתיב (ויקרא יט) הוכח תוכיח להוכיח מי שמקבל הימנר".

¹⁷ מזכיר את האמרה: "כשם שקבלתי שכר על הדרשה, כך קבלתי על הפרישה" (קידושין דף נז עמוד א).

¹⁸ ראה אליהו רבה (איש שלום) פרשה יח שמצד אחד לא דורש ממך לברר מראש אם האדם שאתה מוכיח שונא אותך או לא (העיקר שאתה לא שונא אותו), אך מצד שני מרחיב את המגבלה של "עמיתך" - מי שהוא עמך, שעושה מעשה עמך. ראה דבריו: "הוכח תוכיח את עמיתך - יכול אם יודע אתה שאין שונאך הוכיחהו, ואם לאו אל תוכיחהו? ת"ל: הוכח תוכיח את עמיתך. דבר אחר: את עמיתך, שעמך במצוות אתה מוכיח, ואי אתה מוכיח לרשע ששונאך, שנאמר: יוסר לך לוקח לו קלון (משלי ט ז). אמר ר' אלעזר בן מתאי: אם יש דבר בינו לבינך אמור לו ולא תהא חוטא בו, לכך נאמר: לא תשנא את אחיך בלבבך [וגו'] ולא תשא עליו חטא". ראה גם ביאור הלכה סימן תרח: "אבל אם מפורש בתורה מוחין בידן - אבל אלו הפורקים עול לגמרי כגון מחלל שבת בפרהסיא או אוכל נבילות להכעיס כבר יצא מכלל עמיתך ואינו מחויב להוכיחו. וכן איתא בתנא דא"ר פ"ח הוכח תוכיח את עמיתך ועמיתך שהוא אוהבך ושהוא עמך בתורה ומצות אתה חייב להוכיח אותו, אבל לרשע שהוא שונאך אין אתה חייב להוכיח אותו". ראה כל דבריו באריכות שם, בסימן תרח באורח חיים, שמסכם את שיטות הראשונים לגבי גורי מצוות תוכחה, כולל הגדרת דבר הנשמע ודבר שאינו נשמע.

¹⁹ ראה פירוש רלב"ג שם ביהושע ח כט: "הלא תראה כי עכן מעל בחרם ועל כל העדה היה קצף ולזאת הסבה צותה התורה הוכח תוכיח את עמיתך". אבל כאן, המוטיב שלא לבייש גובר על פני "הוכח תוכיח", גם לגבי עכן עוכר ישראל.

²⁰ ראה סיפור המעשה בסנהדרין י ע"א ומקבילה בירושלמי סנהדרין פרק א הלכה ב.

²¹ גם סיפור זה נמצא בגמרא סנהדרין שם. ראה שם עוד מקרים שנהגו "שלא לבייש" כמו תלמיד שהסריח מאכילת שום.

²² מדרש זה מציג באופן חד משמעי את הדעה הנגדית שממעיטה במימוש מצוות התוכחה מתוך החשש של הלבנת פני המוכח. הסיכון שהמוכיח צריך לקחת בחשבון איננו שיינוף, יקולל או אפילו יוכה, אלא שיגרום לבייש את חברו, להלבין את פניו ולהפסיד אולי גם את חלקו לעולם הבא. את המגבלה הזו למדנו כבר בספרא לעיל: "יכול אפילו משתנים פניו? תלמוד לומר: לא תשא עליו חטא", אבל הבדלי הסגנון והגישה הם ברורים. המשפט האחרון: "אף על פי שמלבין פניו ברבים", צריך ביאור.

הרואה חבירו שחטא או שהלך בדרך לא טובה, מצוה להחזירו למוטב ולהודיעו שהוא חוטא על עצמו במעשיו הרעים, שנאמר: הוכח תוכיח את עמיתך. המוכיח את חבירו בין בדברים שבינו לבינו, בין בדברים שבינו לבין המקום, צריך להוכיחו בינו לבין עצמו, וידבר לו בנחת ובלשון רכה ויודיעו שאינו אומר לו אלא לטובתו להביאו לחיי העולם הבא. אם קיבל ממנו מוטב ואם לאו יוכיחו פעם שניה ושלישית. וכן תמיד חייב אדם להוכיחו עד שיכהו החוטא ויאמר לו: איני שומע. וכל שאפשר בידו למחות ואינו מוחה, הוא נתפש בעוון אלו, כיון שאפשר לו למחות בהם.

המוכיח את חבירו תחילה לא ידבר לו קשות עד שיכלימו, שנאמר: "ולא תשא עליו חטא". כך אמרו חכמים: יכול אתה מוכיחו ופניו משתנות? ת"ל ולא תשא עליו חטא. מכאן שאסור לאדם להכלים את ישראל וכל שכן ברבים. אע"פ שהמכלים את חבירו אינו לוקה עליו, עוון גדול הוא. כך אמרו חכמים: המלבין פני חבירו ברבים אין לו חלק לעולם הבא. לפיכך צריך אדם להיזהר שלא לבייש חבירו ברבים בין קטן בין גדול, ולא יקרא לו בשם שהוא בוש ממנו, ולא יספר לפניו דבר שהוא בוש ממנו.²³ במה דברים אמורים? בדברים שבין אדם לחבירו, אבל בדברי שמים אם לא חזר בו בסתר מכלימין אותו ברבים ומפרסמים חטאו ומחרפים אותו בפניו ומבזין ומקללין אותו עד שיחזור למוטב כמו שעשו כל הנביאים בישראל.²⁴

אבן עזרא ויקרא פרק יט פסוק יז

"לא תשנא את אחיך" - הפך ואהבת לרעך (יח). והנה אלה המצוות כולם נטועות בלב, ובהישמרם ישבו בארץ, כי על שנאת חנם חרב בית שני. "הוכח תוכיח" - שמא תחשדהו בדבר ולא היה כן, וזה טעם "ולא תשא עליו חטא" - כי עונש יהיה לך בעבורו.²⁵

רמב"ן ויקרא פרק יט פסוק יז-יח

לא תשנא את אחיך בלבבך - בעבור שדרך השונאים לכסות את שנאתם בלבם, כמו שאמר: "בשפתיו ינכר שונא" (משלי כו כד), הזכיר הכתוב בהווה.²⁶

ואמר הוכח תוכיח את עמיתך - מצוה אחרת, ללמדו תוכחת מוסר, "ולא תשא עליו חטא" שיהיה עליך אשם כאשר יחטא ולא הוכחת אותו. ולזה יטה לשון אונקלוס שאמר, ולא תקבל על דיליה חובא, שלא תקבל אתה עונש בחטא שלו. ואחרי כן צוה שתאהוב אותו. והנה השונא את רעהו עובר בלאו, והאהוב לו מקיים עשה:

והנכון בעיני, כי "הוכח תוכיח", כמו: "והוכיח אברהם את אבימלך" (בראשית כא כה). ויאמר הכתוב, אל תשנא את אחיך בלבבך בעשותו לך שלא כרצונך, אבל תוכיחו מדוע ככה עשית עמדי, ולא תשא עליו חטא לכסות שנאתו בלבבך ולא תגיד לו, כי בהוכיחך אותו יתנצל לך, או ישוב ויתודה על חטאו ותכפר לו. ואחרי כן יזהר

²³ ראה גם בספר החינוך, סמיכות מצוה רלט להוכיח ומצוה רמ שלא לבייש: "להוכיח אחד מישראל שאינו מתנהג כשורה, בין בדברים שבין אדם לחבירו או בין אדם למקום, שנאמר [ויקרא י"ט, י"ז] הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא. ואמרו בספרא, מניין אם הוכחתו ארבע וחמש פעמים ולא חזר, שאתה חייב לחזור ולהוכיח, תלמוד לומר הוכח תוכיח. ועוד אמרו זכרונם לברכה בגמרא [ב"מ ל"א ע"א] הוכח תוכיח, אפילו מאה פעמים. שלא לבייש אחד מישראל, וזה העוון יקראו רבותינו זכרונם לברכה מלבין פני חבירו ברבים. והלאו הבא על זה הוא מה שכתוב [ויקרא י"ז] הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא. ואמרו בספרא: מנין שאם הוכחתו אפילו ארבע או חמש פעמים חזור והוכח? שנאמר: הוכח תוכיח. יכול אפילו פניו משתנות? תלמוד לומר: ולא תשא עליו חטא". הדואליות שבמקרא (ראה הערה 1 לעיל), משתקפת גם בדרשות חז"ל ומגיעה עד ספרות ההלכה והמחשבה. אגב, "ולא תשא עליו חטא", הוא המקור בתורה של מלבין פני חבירו ברבים. ראה ספר המצוות לרמב"ם מצות לא תעשה שג: "שהזהירנו שלא לבייש קצתנו לקצתנו. וזה העון אשר יקראו אותו מלבין פני חבירו ברבים". ובעצם הדברים כבר מוזכרים בספרא בו פתחנו (הערה 5): "יכול אפילו את מוכיחו ופניו משתנות? תלמוד לומר: ולא תשא עליו חטא". הקו המפריד בין תוכחה ראויה לתוכחה שאינה ראויה הוא כחוט השערה.

²⁴ הדברים מקבילים לנושא כיסוי החטא או גילוי: האם טוב לאדם שיכסה על פשעיו ולא יפרסםם בראש כל חוצות, או שעדיף שיתודה על כך ברבים, כולל פירוט החטא. והמסקנה היא שיש הבדל בין חטאים שבין אדם לחברו, שם מצווה לגלות את החטא, ובין חטאים שבין אדם למקום, שם מצווה שלא לפרסם. ראה דברינו [כיסוי החטא או גילוי](#) ביום הכיפורים וכן דברינו [יכתב עוונותי](#) בפרשת חוקת, מחלוקת דוד ומשה.

²⁵ הדגש המרכזי בפסוק, אומר אבן עזרא, הוא בשתי קצותיו: "לא תשנא ... והיה בך חטא". והתוכחה נשמעת כמו צורך לברר את הדברים, להוכיח על מנת להיווכח שאכן יש כאן משהו ובלבד שלא לחשוך בכשרים. ואולי אפילו, כמו "לך תוכיח" לפני שאתה מוכיח. תיווכח אל נכון שבאמת יש לך הוכחות ואל תמהר להוכיח. העיקר הוא שלא תגרום שנאה, ריב ומדון. "והיה בך חטא" שצריך היית להוכיח ולא הוכחת, אינו שקול כנגד "והיה בך חטא" של הלבנת פנים, שנאה וריב. בקיצור, תשקול היטב היטב לפני שאתה בא להוכיח מישהו על משהו. והעיקר, לזכור את "ואהבת לרעך" הסמוך, כפי שרמב"ן ממשך ומפתח.

²⁶ בהווה, היינו במקרה המצוי, כמו מאמר חז"ל: "דיבר הכתוב בהווה" - נתנה התורה דוגמא מעשית. וכך גם כאן, איסור השנאה אינו רק כשהוא מוצנע בלב, בוודאי שגם שנאה גלוה אסורה, אלא זה המקרה השכיח, או ככה זה בד"כ מתחיל.

שלא תנקום ממנו ולא תטור בלבבך מה שעשה לך, כי יתכן שלא ישנא אותו אבל יזכור החטא בלבו, ולפיכך יזהירו שימחה פשע אחיו וחטאתו מלבו. ואחרי כן יצוה שיאהב לו כמוהו.²⁷

בראשית רבה פרשה נד סימן ג

"והוכיח אברהם את אבימלך" - א"ר יוסי בר חנינא: התוכחות מביאה לידי אהבה, שנאמר: "הוכח לחכם ויאהבך" (משלי ט ח). היא דעתו של רבי יוסי בר חנינא שאמר: כל אהבה שאין עמה תוכחה אינה אהבה. אמר ריש לקיש: תוכחה מביאה לידי שלום, והוכיח אברהם את אבימלך, היא דעתיה דאמר כל שלום שאין עמו תוכחה אינו שלום.²⁸

רשב"ם ויקרא פרק יט פסוק יז

לא תשנא את אחיך בלבבך - אם גמלך רעה, לא תתראה לפניו כאוהב: "בפיו שלום את רעהו ידבר ובקרבו ישים ארבו" (ירמיהו ט ז). לא טוב הדבר אשר אתה עושה, אל תשנאהו בלבך, אלא הוכיח תוכיחו על מה שעשה ומתוך כך יהיה שלום. ולא תשא עליו חטא - בלבבך.²⁹

שמונה פרקים לרמב"ם פרק ד

... וכן "מפני שיבה תקום והדרת פני זקן" (ויקרא יט לב), "כבד את אביך" (שמות כ יא), "לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל" (דברים יז יא), כדי שתסור תכונת העזות, ותיקנה תכונת בושות הפנים. ושוב הרחיק מן הקצה האחר גם כן, רצוני לומר: הביישנות, ואמר: "הוכח תוכיח את עמיתך" (ויקרא יט יז), "לא תגורו ממנו" (דברים יח כב), כדי שתסור הביישנות גם כן, ונשאר בדרך האמצעית.³⁰

שבת שלום מחלקי המים

²⁷ זה החיבור עם הפסוק הבא: "ואהבת לרעך כמוך", כפי שממשיך שם הרמב"ן ומבאר. אל תשנא, אל תשמור בלב, תוכיח על מנת לנסות ליישר את ההדורים, ולהוציא החוצה את המחשבות הכבושות שלך. אבל תיזהר לא להוסיף שמן על המדורה ולא לגרום לשנאה נוספת. ואם אפשר, תפנה בכלל לדרך של אהבת הרע. הכל קשור בשרשרת, אבל לא בלול בשמן.

²⁸ שים לב לשבח הגדול המשתמע מכאן לא רק לאברהם אלא גם לאבימלך! וכן תוכחת משה לבני ישראל בתחילת (ובכל) ספר דברים. ראה דברים רבה (ליברמן) פרשת דברים סימן יא: "... לפיכך משה מוכיחן כל התוכחות האלו, על מה שעשו והכעיסו להקב"ה. ולמה הוכיחן? אלא א"ר שמואל בר נחמן: מתוך תוכחות של אהבה, שנאמר: הוכח תוכיח לעמיתך (ויקרא יט יז), ונאמר: הוכח לחכם ויאהבך (משלי ט ח)". ושם גם מצוטט הפסוק ממשלי כח כג: "מוכיח אדם אחרי חן ומצא ממחליק לשון", שעדיפה תוכחה כנה מחנופה מזויפת (השווה עם ענווה שלא לשמה לעיל). בדורות הללו אין מי שיודע להוכיח ואין מי שיודע לקבל תוכחה. אבל בדור האבות לא רק ידעו להוכיח ולקבל תוכחה, אלא שכל התוכחה הייתה משולבת באהבה. משה ובני ישראל, אברהם ואבימלך (!). הפסוק "ואהבת לרעך כמוך", וכל שאר הביטויים העוטפים את "הוכח תוכיח", כפי שקראנו להם, לא באו להגביל ולגדור ולסייג, אלא להשלים ולהעצים. וזה כמובן אידיאל שלא רק אנחנו רחוקים ממנו, אלא כבר דורם של ר' יוחנן בן נורי וחבריו וכבר התורה עצמה בספר ויקרא, כפי פשטם של פסוקים וכפי שדרשו חז"ל ופירשו מפרשי המקרא. אבל יש אידיאל שמשמש לפיד מאיר ומטרה שיש לשאוף אליה! כולם אגב, דורשים את הפסוק במשלי ט ח: "אל תוכח לץ פן ישנאך הוכח לחכם ויאהבך", מי בדגש לחלק הראשון היותר מעשי ומי בדגש לחלק השני, היותר אידיאלי. האם מראש אתה מחשיב את חברך ללץ או לחכם.

²⁹ אם לא אהבה, אז לפחות שלום. ראה תחילת דברינו בגמרא ערכין ודברים שהבאנו בהערה 2 לעיל. נסגר המעגל. תוכחה כפשוטה. הרמב"ם, המחנך אותנו לנקוט תמיד בדרך האמצעית ("שביל הזהב", מה מקור הביטוי?), רואה ב"הוכח תוכיח את עמיתך" תכונה של עזות שהיא נגדית לעודף ביישנות, להססנות וחוסר אסרטיביות. גם כאן צריך למצוא את שביל הזהב. אין ספק שעל מנת להוכיח מישהו צריך המוכיח להיות עם קצת "חוצפה" ופנים עזות. עם זאת, העמדת מצוות התוכחה כמשקל נגד למצוות כמו כיבוד זקנים, כיבוד אב ואם ואפילו "לא תסור", היא דבר מופלא הצריך עיון. ראה לעיל שמצוות התוכחה היא גם של תלמיד כנגד רבו. בכך יש אולי תשובה חלקית. והמאיר עינינו יבורך.